

Türkler'de Cumhuriyet Fikrinin Tarihi Temelleri ve Günümüze Yansımaları

Historical Ground in the Turk of the Idea of Republic and Its Reflections on Today

İlhami Durmuş*

Özet

Türkler sınıfsız bir toplumdur. Eski Türk toplumunda soylular, hürler ve köleler yoktu. Sınıfsız olmaları sosyal, siyasi, iktisadi, askeri ve hukuki durumlarına yansımıştı. Millet ve devletle ilgili konular meclislerde görüşülerek karara bağlanmaktaydı. Türklerde istiklal anlayışı son derece gelişmişti. Onlarda adalet, faydalılık, eşitlik ve evrensellik hukuk anlayışlarında değişmeyen hükümlerdi. Türk milletinin özelliğini ve Türk tarihini Atatürk çok iyi bilmekteydi. Bundan dolayı Türk milletinin tabiat ve karakterine en uygun idare Cumhuriyettir" demiştir. Türklerde adalet, faydalılık, eşitlik ve evrensellik temeline dayalı anlayışlar çok erken dönemlerde oluştuğundan Türk milletinin karakterine en uygun idare şekli olarak Cumhuriyet rejimi benimsenmiş ve kabul edilmiştir. Sınıfsız toplum yapısı, meclisler, yöneticilerin seçimle iş başına getirilmeleri, akla ve bilimin önderliğine önem verme gibi bir takım özelliklerin Türklerde varlığı geçmişten günümüze yansımalar olarak görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Türk, Atatürk, Göktürk, Oğuz, Cumhuriyet.

Abstract

In old Turkish society no social classes had occurred. There were no aristocrats, no free-peoples, no slaves. Classnessness had its effects on social, political, economical, military and judicial fields. Matters relating to the nation or the state were being discussed and brought to a conclusion in the assemblies. The old Turks had a greatly developed sense of independence. Justice, utility, equality and universality were immutable considerations in their juridical understanding. Atatürk knew quite well the characteristics and the history of his nation. For that reason he put forward the idea that "the republican regime is the most favorable one for the Turkish nation taking her nature and character into consideration." As a vision depending upon justice, utility, equality and universality had come into existence since the early times of Turkish history the republican regime was easily adopted. Classless social structure, assemblies, elected administrators, giving importance to the priority of wisdom and science are some of the peculiarities of Turkish nation which have been transmitted through history to the present day.

Key Words: Turk, Ataturk, Kok Turk, Oguz, Republic.

görs

Akademik
Bakış

25

Cilt 1, Sayı 1
Kış 2007

* Prof. Dr., G.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ilhami@gazi.edu.tr

Türkler tarihleri boyunca çok geniş coğrafyalara dağılmışlar, oralarda devletler kurmuşlar ve varlıklarını tarihin derinliklerinden bu yana kesintisiz sürdürmüşlerdir. Onlar, millet olarak bir yerde çeşitli sebeplerle yaşama imkânını kaybettiklerinde, başka bir yerde eskisine göre daha güçlü devletler kurarak, dünya tarihindeki yerlerini almışlardır. İşte Türklerin birbiri arkası sıra, bazen bir öncekinden daha büyük ve daha gelişmiş devlet kurmalarının sonsuz ve büyük bir yaşama potansiyeline dayandığı bilim çevrelerince kabul edilmektedir. Hatta onlar devletlerinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya geldikleri zamanlarda, yeniden toparlanarak, bütün sıkıntılardan kurtulmayı başaramışlar ve varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.

Türk milleti böyle bir gayretin son örneğini milli mücadele yıllarında, göstermiş, bütün menfi şartlara rağmen, istiklal harbi sonucunda Anadolu'yu düşmanların işgalinden kurtarmaya muvaffak olmuştur. Bunun sonucunda Atatürk'ün önderliğinde yönetim şekli Cumhuriyet olan Türk devleti kurulmuştur. Türk devletinde yönetim şekli olarak belirlenen Cumhuriyeti, "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Halk kendi yöneticilerini kendi içinden seçer" cümleleriyle ifade etmek mümkündür.¹ Yukarıdaki cümleleri biraz daha açtığımızda bir yönetim şekli olarak Cumhuriyet rejiminde milletin hâkimiyeti söz konusudur. Millet kendi yöneticilerini içerisinden belirlemek ve seçmek yetkisine sahiptir. Yöneten ve yönetilenler bakımından toplumda bir sınıf farkı yoktur. Kısacası, Cumhuriyet devlet yönetim şekli olarak halkın yöneticilerini kendi içinden seçtiği, kanunlar önünde bütün vatandaşların eşit olduğu bir idare şeklidir.

Şüphesiz eski Türk devletlerinde bu şekilde bir Cumhuriyetten söz edilemez. Fakat Cumhuriyet idare şekillîleriyle Türk devlet idare şekilleri arasında bazı bakımlardan şaşırtıcı benzerlikler bulunmaktadır. Bunlara misal olarak kuvvetler birliği ve meclisler gösterilebilir.²

Türkiye Cumhuriyeti devletinde, Cumhuriyetin bir idare şekli olarak benimsenmesinde, eski Türk devlet yönetim şekillerinin ne derece etkili olduğunu belirleyebilmek için o devletlerin nasıl yönetildiklerini bilmek gerekmektedir. Bu düşünceden hareketle birbirinden farklı coğrafyalarda çeşitli devletler kurmaya muvaffak olan Türklerin devlet idarelerini en eskiden yeniye doğru kronolojik olarak ele aldığımızda, Asya Hunları'ndan başlamamız gerekir. Hunlarda Mo-tun (M.Ö. 209- 174) döneminden beri devlet işleri ve dini törenlerle ilgili olarak üç ayrı toplantıdan bahsedilmektedir. Bu toplan-

1 İbrahim Kafesoğlu- Mehmet Saray, *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1983, s. 32.

2 İbrahim Kafesoğlu- Mehmet Saray, *a.g.e.*, s. 32.

tılardan daha çok dini mahiyette olanı yılın ilk ayında, ikincisi ilkbahar'da üçüncüsü ise sonbahar'da yapılmaktaydı.³

Bu toplantılar arasında ilkbahar'da yapılanı diğer toplantılardan daha önemliydi. Bu toplantıda gök, yer, atalar ve diğer tabiat güçlerine kurbanlar sunulmaktaydı. Adı geçen toplantıda bütün meseleler görüşülerek, karara bağlanırdı. Bu büyük toplantıya hükümet üyeleri, askeri ve sivil bütün görevli başbuğlar, kendilerine bağlı diğer Hun boylarının temsilcileri katılmak zorundaydı.⁴ Devlet yönetiminde mevkiler, semboller ve unvanlar bu mecliste verilmekteydi. Hükümdar seçimleri de burada yapılmaktaydı.⁵ İş başına getirilen Hakan milleti temsil etmekteydi. O, kendi milletlerini yiyip yutan hükümdarların aksine, idare ettiği insanların yiyeceğini sağlamaktaydı. Hakan başka milletlerden farklı olarak kendi insanını beslemekte, giydirmekte ve harçlığını vermektedir.⁶ Onun bütün hizmetleri kendi insanı içindi. O toplum için görev yapmaktaydı.

Hun devletindeki meclis taşıdığı büyük ehemmiyet, kuruluş tarzı ve idari fonksiyonundan dolayı birçok araştırmacı tarafından "Devlet Meclisi" veya "Millet Meclisi" olarak belirtilmiştir.⁷ Toplumun bütün kesimlerinden temsilcilerin toplantıya katılmaları, devlet meclisleri ve seçimde söz sahibi olmaları araştırmacıları bu düşünceye sevk etmiştir.

Hun devletinin geleceğini ilgilendiren bütün önemli kararlar mecliste alınmıştır. Mesela, M.Ö. 55 yılında Hun meclisinde bulunanların cesarete hayranlık duydukları, esareti yüz kızartıcı buldukları belirtildikten sonra, at üzerinde savaş ve mücadeleyle kurulmuş olan devletin varlığını devam ettirmek için ölünceye kadar yiğitçe savaşacak askerlerinin olduğu ileri sürülmektedir.⁸ Bu karar mecliste alınmıştır. Ayrıca Türklerde istiklal fikrinin ne kadar eski olduğunu göstermesi bakımından da önem taşımaktadır. Şüphesiz, Türklerde çok eski zamanlardan bu yana mevcut olan istiklal anlayışının da onlarda Cumhuriyet fikrinin gelişmesinde etkisi fazla olmuştur.

Hunlar önce de belirttiğimiz üzere devletin geleceğini ilgilendiren bütün önemli kararları mecliste almışlardır. Devleti ve toplumu doğrudan ilgi-

gor

Akademik
Bakış

27

Cilt 1, Sayı 1
Kış 2007

3 Johann Jacob Maria De Groot, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, Walter de Gruyter, Berlin 1921, s. 59.

4 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, s. 246.

5 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Kömen Yayınları, Ankara 1979, s. 216.

6 İsmail Hami Danişmend, *Garb Menba'larına Göre: Eski Türk Demokrasisi*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1964, s. 12- 13.

7 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 237.

8 Johann Jacob Maria De Groot, *a.g.e.*, s. 214.

lendiren bütün meseleler kurultaylarda görüşülmüştür. Kurultaylarda toplanış gayeleri esas alındığında çeşitlilik göstermektedir. Bunları savaş, barış, göç, isyan, elçiler ve yargıyla ilgili kurultaylar olarak belirleyebiliriz.⁹

Göktürklerde de Hunlardaki gibi toplantılar yapılmaktaydı. Göktürklerin yapmış olduğu büyük toplantı da, Hunlardaki gibi 5. ayda, yani Mayıs ayında bir Bahar bayramı şeklinde yapılıyordu. Göktürk kağanı ve devletin diğer ileri gelenleri her yılın 5. ayında, yani Mayıs ayında toplanıyorlardı ve bu törene halk da katılıyordu.¹⁰

Öteki Türk devletlerinde de benzer meclisler vardı. Attila zamanında 448 yılında Bizans elçi heyetine dâhil olarak Hun başkentine giden tarihçi Priskos, Bizans tekliflerini müzakere eden bir Hun "Seçkinler Meclisi"nden bahsetmektedir. Ayrıca, Tabgaç devletinde böyle bir meclis, (Devlet ve Nazırlar Meclisi), Hazar Hakanlığında bir "İhtiyarlar Meclisi" mevcuttu. Peçeneklerde mühim kararlar mecliste alınmaktaydı.¹¹

Uygurlarda da kurultaylar toplanmakta idi. Mesela, 983- 985 yıllarında Turfana gelmiş olan ünlü Çinli elçi ve seyyah Wang Yen-te'nin gezi raporunda Uygur devlet-halk toplantısı çeşitli yönleriyle anlatılmıştır. Buradan Uygurlarda tam bir demokratik idarenin olduğu ve sosyal adaletin tam olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Hatta Uygur toplumunda herkesin çalıştığı ve çalışmayanlara da devletin yardım ettiği seyyah tarafından belirtilmektedir.¹²

Oğuzlarda da ortak sorumluluk anlayışının hâkim olduğu bir çeşit demokratik özellikleri taşıyan anlayış vardı. Oğuzlar devlet meselelerini "Kengeş" adını verdikleri bir çeşit kurultayda görüşerek, karara bağlamaktaydılar.¹³ Mesela Oğuzlar, Bulgar Türk devletine gitmek için yola çıkan Halifenin elçilik heyetine ülkelerinden geçiş izni verip vermeme konusunda toplanmışlardır. Bu konuda müzakereler bir hafta sürmüş ve sonuçta heyetin yoluna devam etmesine karar vermişlerdir.¹⁴

Bu hadise devlet idare yetkisinin hükümdar dâhil, hiç kimsenin tek başına elinde toplanmamış olduğunu göstermektedir. "Ortak Sorumluluk Siste-

9 Bahaeddin Ögel, *Türkler'de Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, s. 82- 86.

10 Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 77.

11 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 247.

12 Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 78.

13 Salim Koca, "X. Yüzyılda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı Gözüyle Türkler", *Milli Kültür*, 1, 1981, s. 48.

14 R. Şeşen, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, s. 39- 40.

mi" bütün devlet yapısına hâkimdir. Oğuzların demokratik esaslara göre idare edildiğini gösteren bu anlayışın, siyasi hayat sahası içinde kalmadığı, toplum hayatını da içine aldığı, kurultayda oybirliği ile alınan kararların bazen en 'basit' bir Oğuz vatandaşı tarafından bile bozulabilmesinin mümkün olmasından anlaşılmaktadır.¹⁵

Oğuzlar aynı zamanda, adeta sınıfsız bir toplum yapısına sahipti. Servet ve mevki toplumunda sınıf farkı yaratmıyordu. Ayrıca, soydan gelen asillikten de hiç söz edilmemektedir.¹⁶ Daha eski tarihlerde de Türk toplulukları arasında sınıf ayrılığı ve sınıf mücadelesi bulunmamaktaydı.¹⁷ Onlardan sınıf farkının olmaması hayat tarzlarıyla yakından alakalıydı. Herhangi bir toplulukta yüksek tabakaların oluşumunda önemli rol oynayan, geniş araziye sahip olmak, askerliği meslek edinmek ve ruhani zümreye mensup bulunmak gibi iktisadi, siyasi ve dini yönden mevki sahibi kılacak özellikler Türk toplumunda yer almamaktaydı. Bunların üçü de eski Türk toplumunda gelişme şansı bulamamıştır. Başlangıçta ziraatin umumi ekonomik faaliyette ancak çok az bir yer tuttuğu eski Türk toplumunda toprak köleliği yoktu. Askerliğin eski Türkler arasında önemli bir yeri vardı. Türk toplumunun sosyal karakteri icabı her Türk aynı zamanda iyi savaş terbiyesi almış ve savaşa her an hazır durumdaydı. Askerlik toplumda ayrı bir meslek olarak görülmemekteydi. Eski Türk toplumunda din adamları da imtiyazlı bir sınıf oluşturmamaktaydı.¹⁸ Türk toplum yapısına göre, kabiliyet zekâ, irade, cesaret gibi vasıflara sahip olan bir kimse en yüksek mevkilere çıkabilmekteydi. Bunun için hiçbir engel bulunmamaktaydı. Dinamizm ve hareketlilik Türk toplum anlayışının özünü teşkil etmekteydi.¹⁹

Demokrasinin temelini teşkil eden seçim Selçuklularda vardı. Buna misal olarak Gazneliler devletine karşı 1040 yılında kazanılan Dandanakan Meydan Muharebesi'nden sonra toplanan Kurultay'da, Tuğrul Bey'in yeni kurulan Selçuklu devletinin hükümdarlığına seçilmesi gösterilebilir.²⁰ Selçuklular, Türk devlet anlayışının nimetlerinden hâkimiyetleri altındaki bütün halkı yararlandıkları gibi, keskin sınıflar sistemine göre işlenen toplumu da bugünkü deyimi ile demokratlaştırmaya çalışmışlardır. Bu devletin kuruluşu sırasında memuriyetlere toplumun en alt tabakalarından elemanlar almak

görsel

Akademik
Bakış

29

Cilt 1, Sayı 1
Kış 2007

15 Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı II*, A.Ü. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınevi, Ankara 1983. s. 295.

16 Mehmet Altay Köymen, *a.g.e.*, s. 297.

17 Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 202.

18 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 228- 229.

19 Mehmet Altay Köymen, *a.g.e.*, s. 298.

20 Mehmet Altay Köymen, "Selçuklular'da Devlet", *Belleten*, LI/201, 1987 s. 1362- 1363.

suretiyle göstermekle kalmamışlardır, bilhassa takip ettikleri kültür siyasetiyle toplumdaki köklü değişiklikler yapmışlardır.²¹

Anadolu Selçukluları'nda da çoğu zaman meclisler toplanarak, devletin geleceğini ilgilendiren önemli kararlar bu meclislerde alınmıştır. Bir misal verecek olursak, İzzeddin Keykavus devlet meselelerini ve hatta özel meselelerini daima topladığı danışma meclisinde halletmeye çalışmıştır. Bu mecliste meseleler enine boyuna müzakere edildikten sonra, çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.²²

Eski Türk devlet anlayışının izleri Osmanlı devletinin kuruluşu esnasında da görülmektedir. Kayı boyundan Ertuğrul oğlu Osman Gazi'yi Uç beylerinin bir araya gelerek, kurultayda Oğuz töresi gereğince devletin başına geçirdikleri belirtilmektedir.²³ Buradan Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Türk beylerinin katılımıyla toplanan mecliste, durum istişare edildikten sonra Osman Bey'in devletin başına getirilmesine karar verildiği ve bir nevi demokratik usullerle, yani seçim yoluyla devletin başına getirildiği anlaşılmaktadır. Bu şekilde beylerin kurultayda karar alarak Osman Beyi devletin başına geçirmeleri eski Türk devlet anlayışının bir devamı olarak kabul edilmelidir. Osmanlı toplumunun da sınıfsız toplum esasına dayanan Cumhuriyet anlayışının yerleşmesine hazır olduğu anlaşılmaktadır.

Eski Türk toplum yapısına bakıldığında devlet meselelerinin görüşüldüğü bir meclis bulunmaktadır. Meclislerde hükümdar dâhil olmak üzere, devlet ileri gelenleri seçilebilmektedir. Türk toplumunun sınıfsız bir toplum olduğu ve toplumda sınıf mücadelesinin olmadığı anlaşılmaktadır. Eski Türk devlet anlayışına göre devlet millet için vardır. Devleti yöneten hükümdar da kendini halka karşı sorumlu hissetmektedir. Cumhuriyet rejiminde de meclis bulunmakta ve yöneticiler seçimle iş başına getirilmektedir. Yine bu rejimde de toplumda sınıf farkı yoktur. Atatürk, "Bizim halkımız menfaatleri yekdiğerlerinden ayrılır sınıf halinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve muhassala-i me-saisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir"²⁴ diyerek, Türkiye Cumhuriyeti devletinde sınıf farkının olmadığını bariz bir şekilde belirtmiştir. Zaten eski Türklerde töre'nin değişmez hükümleri olan könilik (adalet), uzluk (fay-

21 Mehmet Altay Köymen, "Türkler ve Demokrasi", *Milli Kültür*, 6, 1977 s. 1362- 1363.

22 Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykavus Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti (1211- 1220)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989, s. 177.

23 Aydın Taneri, *Türk Devleti Geleneği*, A.Ü. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s. 35.

24 Sadi Borak-Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Ankara 1989, s. 116.

dalılık), tüzlük (eşitlik) ve kişilik (evrensellik)²⁵ toplumda sınıf farkının oluşmadığını göstermek bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca, Türklerin en eski tarihlerinden itibaren onlarda çok belirgin bir şekilde var olan istiklal anlayışı da hak ve hürriyetler rejimi olan Cumhuriyet anlayışının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Türk milletinin özelliğini ve Türk tarihini çok iyi bilen Atatürk, "Türk milletinin tabiat ve karakterine en uygun idare Cumhuriyettir"²⁶ demiştir. Bu fikrin ortaya atılmasının tarihi temelleri vardır. Yukarıda misallerle belirttiğimiz üzere, En eski Türk devletlerinden başlayarak, daha sonra farklı coğrafyalarda kurulan Türk devletlerindeki yönetim anlayışı zamanla tekâmül ederek, Cumhuriyet rejiminin benimsenmesinde etkili olmuştur.

Türklerde adalet, faydalılık, eşitlik ve evrensellik temeline dayalı anlayışlar çok erken dönemlerde oluştuğundan Türk milletinin karakterine en uygun idare şekli olarak Cumhuriyet rejimi benimsenmiş ve kabul edilmiştir. Sınıfsız toplum yapısı, meclisler, yöneticilerin seçimle iş başına getirilmeleri, akla ve bilimin önderliğine önem verme gibi bir takım özelliklerin Türklerde varlığı Cumhuriyet anlayışına Türk toplumunun yatkın olduğunu göstermektedir. Bu anlayışlar Cumhuriyetin kabulüne yansımış görülmekte ve bazı paralellikler kurmayı da mümkün kılmaktadır. Türk milletinin tabiat ve karakterine en uygun rejim olan Cumhuriyet dün ve bugün olduğu gibi, gelecekte de bu özelliğini koruyacaktır.

Atatürk'ün "milli kararlılık ve bilincin kıymetli eseri olan aziz Cumhuriyet'in, bugünkü ve yarınki neslin demir ellerinde her an yükselip sağlamlaşacağına güvenim tamdır"²⁷ sözleri bu duygu ve düşüncenin açık bir ifadesidir. Atatürk'ün güveni boşa çıkarılmayacaktır. İnsanımız Cumhuriyetine ve devletini devlet, milletini millet yapan değerlere sahip çıkarak, daha güçlü Türkiye Cumhuriyeti devletinin çatısı altında dünya durdukça var olacaktır.

gpr

Akademik
Bakış

31

Cilt 1, Sayı 1
Kış 2007

25 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 235.

26 Sadi Borak – Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, III, s. 106.

27 Nuri Köstüklü; "Cumhuriyetin Temel İlkeleri (Atatürk İlkeleri)", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - II*, Atatürk Araştırma Fakültesi Yayını, Ankara 2002, s. 275.

KAYNAKÇA

- BORAK, Sadi- Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *Garb Menba'larına Göre: Eski Türk Demokrasisi*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1964.
- DE GROOT, Johann Jacob Maria, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, Walter de Gruyter, Berlin 1921.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989.
- KAFESOĞLU, İbrahim- Mehmet Saray, *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1983.
- KOCA, Salim, "X. Yüzyılda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı Gözüyle Türkler", *Milli Kültür*, 1, 1981, 47- 50.
- KOCA, Salim, *Sultan I. izzeddin Keykavus Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti (1211- 1220)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1989.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, "Cumhuriyetin Temel İlkeleri (Atatürk İlkeleri)", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s. 271- 275.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, "Türkler ve Demokrasi", *Milli Kültür*, 6, 1977, 11-15.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, "Selçuklular'da Devlet", *Belleten*, LI/201, 1987, 1359-1373.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Alp Arslan ve Zamanı -II*, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara 1983.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Kömen Yayınları, Ankara 1979.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.
- TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Gelenegi*, A.Ü. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.

görsel